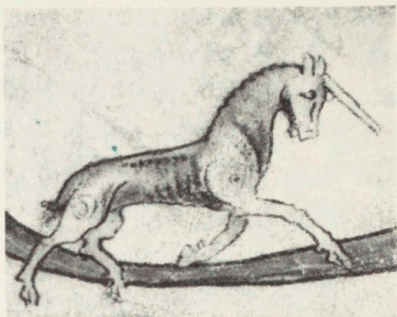

Aktuel fortid

Lidt om de islandske
håndskrifter

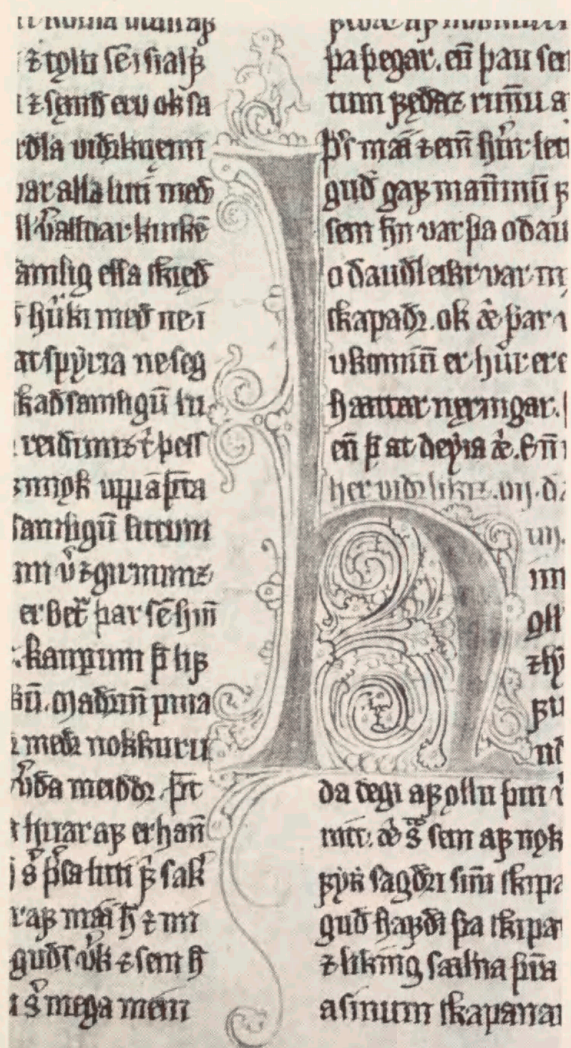
af Erik Dal

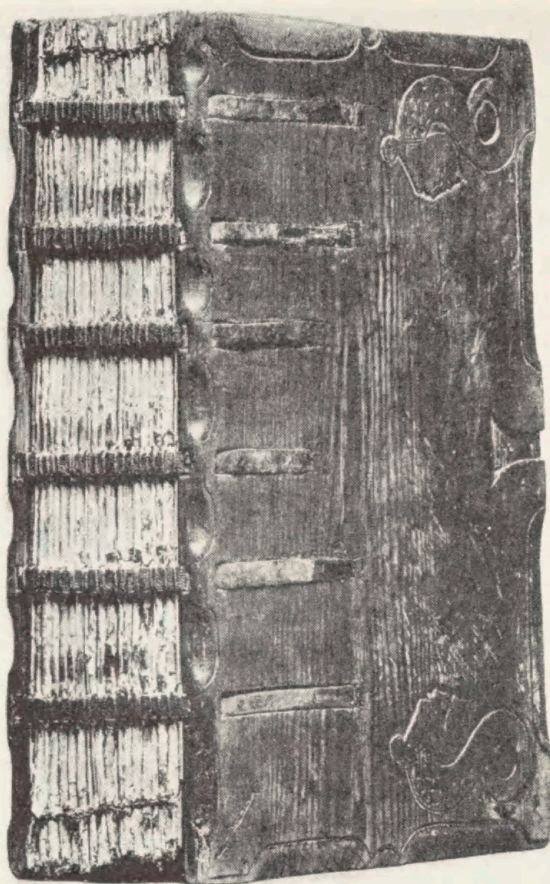
Bogvennens overgang til tidsskriftform er motiveret med ønsket om hyppigere og i givet fald mere aktuelle henvendelser til medlemmerne, end en årbog kan præstere. Fra Svend Dahls årbogsrække beholder man dog ikke blot formatet, men også blandingen af gamle og nye, æstetisk og teknisk prægede emner. Måske er det da ingen dårlig indledning at skrive nogle sider og vise nogle billeder fra en emnekreds, der i alder har få konkurrenter i *Bogvennen*, men som er til aktuel debat under udfoldelse af mere interesse, end boglige emner plejer at kunne påregne. Når disse linier udkommer, er Statens Museum for Kunst midt i en udstillingsperiode, der giver enhver let adgang til at se *Islandske Håndskrifter og dansk Kultur*, og en publikation med samme titel foreligger i boghandelen. Artiklen ville således ikke være aktuel og i sin meget summariske form knap nok berettiget, hvis den ikke fremkom nu – skæbnens ironiske trøst til en og anden, der ligesom forfatteren er både årbogven og håndskriftven!

Mindeudstillingen i 1963 for håndskriftsamleren Arne Magnusson omfattede naturligvis kun håndskrifter fra hans egen mageløse samling. Udstillingen *Edda og Saga* for tolv år siden var ligeså alsidig som den nuværende, men langt mindre af omfang. Der har aldrig budt sig en lejlighed som nu til at se de islandske håndskrifter over en bred front, tillige med de udgaver og de videnskabelige arbejder, de digterværker og

populære bøger, de malerier og skulpturer, illustrationer og kompositioner, der gennem århundreder er skabt på deres emne- og tankegrundlag. Stort set vises kun ting fra Danmark, den norrøne forsknings historisk givne centrum. Andre landes mange og lødige bidrag til at udmønte arven er udeladt; den norrøne tradition i først og fremmest tysk åndsliv ligeledes – den er et emne for sig. Endda er udstillingen strengt selektiv.

Vignetten side 6 og
hosstående h-initial er
hentet fra et islandsk
håndskrift af den
gammelnorske
bibelbearbejdelse
Stjórn (= Guds styrelse
af verden),
Arnamagnæanske
samling 227, folio.
Enhjørningen er led i
en ægte gotisk
marginaldekoration,
skriften er ikke
mindre ægte gotisk:
høj, smal og kantet.
Omtrent naturlig
størrelse. Ca. 1400.

Bind af træ (driv-tømmer?), se s. 14.
Bogen er et andet
håndskrift af Stjórn,
29 × 25 cm, AM 225,
folio. Ca. 1400.

Bilaget gengiver et
opslag i Codex
regius af Ældre Edda,
19 × 13 cm, Gl. kgl.
saml. 2365, 4°.
Ca. 1270. Pladsen
tillader ikke nærmere
omtale af dette
pergamenthåndskrift
med romansk skrift.
Kun skal trykfejlen
Regiusmål for
Reginsmål med
beklagelse bemærkes.
Opslaget er fra
Vølsungedigtene og
slutter med
Sigurds og Fafners
samtale.

Den gamle udstillingstitel Edda og Saga var god og dårlig. God fordi den fremhævede det væsentlige, dårlig fordi den var *for* simplificeret. *Indholdet* af de middelalderlige pergamenter og deres yngre slægtninge på papir er nemlig meget alsidigt, udtryk for et lille folks flersidige skaben på internationalt niveau og dets alsidige lån og tilegnelse af kulturgods fra det Europa, hvoraf Island udgjorde et led.

Edda er allerede to ting: Ældre Edda er den enestående samling digte om oldnordisk gudetrou eller om helte, især sydgermanske (Vølsunger, de tyske Nibelunger). Den meget om-

*Codex regius af Ældre Edda.
GkS 2365, 4°, Det kongelige Bibliotek.
Regiusmál strofe 10–26 og (fra S) Fáfnismál strofe 1–4.*

ndske
Norge
norre
inde-
i vor

dinge
stam-
ensk,
storie

Jafn 2 regin kraydo hreidm. niðgjalda ept ocr broþ sin. h g.
 nei vid. En jafn lagdi lópi hreipm. f. sin lopanda. hreidm.
 kall a dorr sinar. fýngheip 2 loynheip vtríp mino luy ja
 rit mart er þ e þarj. þiar. fýngheip f. þiar mun lylt þot
 það mizi hej na hlýra harmis. al þv þo dorr q. h. daf vly.
 huguð er þv getraþ son v sielingi. ja þv mey may meag
 þarj ar þa mon þrar ló þynl harmal reka. þa do hrapm.
 en jafn toc gultu alte. þa beiddur regin at hafa þarþor
 arj. sin. En jafn gale þat nei vid. þa leiddur regin tala
 vid fýngheidi fýlta. lina hýning h seþlor heita það arj. sin.
 h o q. Þrúðar qþia flæp blýþiga arj. f. þra hugar era þat
 þeitt at þv hialvi seþlar qþia jafni þiar. Þesa lita sag
 di f. sigordi en dag er h com t hula regin v hō vel þag
 nat. r. q. Comu. e hmgar komr sigmðar seþlar inarar
 t sala vana. moþ hej meira en y gamall 2 e m þangol vor.
 at þreko vþi. Ec mun þoþ pole darran gni riv er þng
 hóm ut os cōny. þia mō res riestr dō solo þrymr v oll
 lond gelog limg. Sið þar þa iarnar m; regin 2 lagdi h
 sigordi at jafn laa gnta heip 2 v iaml. liki. h atz
 egl hialm e os qvievendi þrúðar vþ. Regin gdi sig.
 þop er gni þec. þ var lva hvast at h þra þ opar urin 2
 let mea vllar lagd þ stravin 2 toc ilonde lagdi. tē vartþ.
 þ m lópi clary. sig. ilonde fíðia reginl. Ept þ eadn. f. sig.
 at vga þafni h f. þar munio hleia bondinl syn þr e
 eplama aldel þmido. er meia rista munar at selna þn
 ga vada en hejnd þaðve. Þalþrett þr j. ec sig. lapa lō
 t það hejnda. þr þengo stōm mltun 2 beito j. bōl naf
 nacþra. y en stōþ abgruv 2 q. lōmri rípa þat revill þe
 stō hvar vñ haf gylminda. lōt vñ ego tveita stōcin
 munar vagmarar vid v stōndar. Reg. f. lōt ego v lōt
 aþe trum e os þyn geþu vid bana þalþan. þollt brateþ
 breki þvndō hein hlyv vñ hrapa hōt fýra at þ. þm
 em heto me þa er hogu gladdar valluge vgi 2 veger
 hōnd. Hv maccv calla hæl at lōt þeng ef þmri þar

Den
 God
 var fo
 ter og
 sidigt
 niveat
 Europ
 Edda
 samlin
 germa

*Bilag til Islandske håndskrifter og dansk kultur, 1965 og til
Bogvennen, februar 1965.*

F. Hendriksens Eftf. Reproduktionsatelier. Philips Bogtryk.

Der
God
var fo
ter og
sidigt
nivea
Europ
Edda
samlin
germa

N. F. S. Grundtvig
må stå som exponent
for romantikkens
videnskabelige og
digteriske inspiration
fra det norrøne.
Den nordiske tanke,
der skulle blive
ledende for ham, fik et
stort udtryk,
da han 1815 planlagde
oversættelserne af
Saxos Danmarks-
krønike fra latin og
Snorres Norske
Kongesagaer (»Heims-
kringla«) fra
islandsk; begge er
skrevet kort efter 1200.
Det lille skrift
frembyder et meget
tidligt og sjældent
eksempel på blågrå
kartonnage med tryk.
Lille oktavformat.
Tilhører bibliotekar
Steen Johansen.

talte »Codex regius« heraf er den største af alle de islandske håndskriftskatte; en del af indholdet synes forfattet i Norge eller Grønland. Yngre Edda er skrevet c. 1220 af Snorre Sturlason som lærebog i skjaldenes stil- og verskunst og indeholder bl.a. prosaberetninger om aser og jætter, endnu i vor tid børnelærdom for enhver dansk.

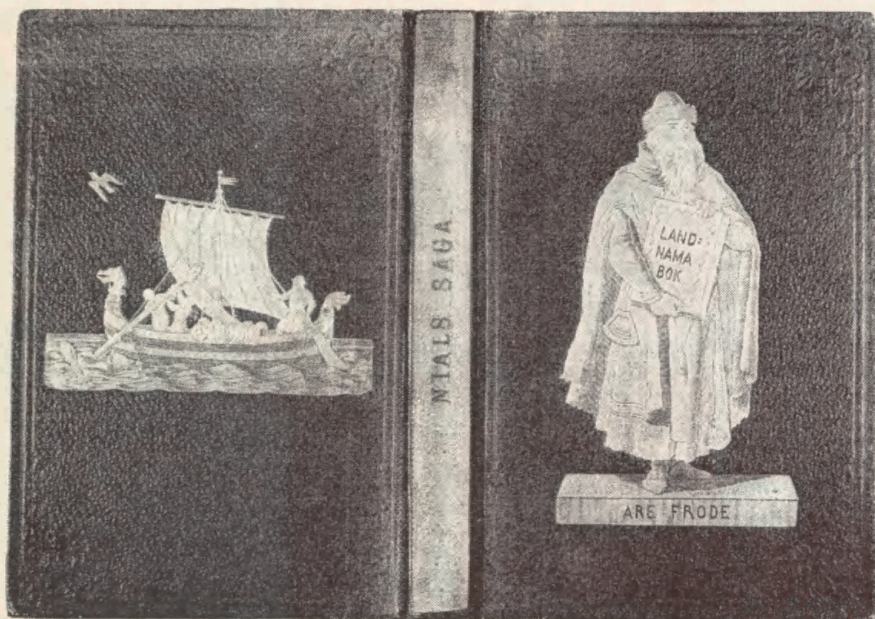
Saga er mange ting. Njal, Egil og de andre gamle høvdinge skildres i de klassiske slægtssagaer (islændingesagaer). Stamlandet Norges konger var emnet for sagaer, også dansk, svensk, russisk, færøsk, orkney'sk, grønlandsk og amerikansk historie

kommer på tale. Højest som lærd bedrift og litteraturværk rangerer Snorres norske kongekrønike til 1177, kaldet Heims-kringla. Størst og meget blandet er samlingshåndskriftet Flatøbogen fra c. 1390: »en kolossal, historisk ordnet encyklopædi til hele det stornorske riges historie«. Men der findes også yngre sagaer med førklassiske emner, f. eks. om Ragnar Lod-brog eller Rolf Krake, og heri rummes mange internationale sagn- og eventyrmotiver (fornaldarsagaer). Efterklassiske emner hentedes fra høvisk europæisk litteratur; Karl den Store, Trojasagnene, Tristan og Isolde har bevæget nordboernes såvelsom alle andre folks hjerter. De yngste »sagaer« ligger mellem romanen og folkebogen i karakter.

Men Edda og Saga er kun højdepunkterne i digtningen. Der findes anden digtning. På oldgermanske versprincipper bygger foruden Ældre Edda også den højintellektuelle skjalde-digtning, og fra 14. århundrede opstår fortællende rimede digte, ofte skabt over bestående prosa: rímur; dertil kommer en religiøs digtning.

I *prosaen* findes foruden den historiske kongesaga også ren faglitteratur: nøgterne gamle historieværker, der let kunne påvise slægternes tilknytning til landnamstiden, udvandringen fra Norge efter Harald Hårfagers samling af dette land i 872; ypperlige arbejder på så adskilte felter som lydlære og kalendervidenskab; fristatstidens lov Grågås, dens ofte afskrevne afløser Jónsbók (fra tiden efter fristatens ophør 1262) m. m. Og endelig må det holdes for øje, at Island var en del af det katolske Europa og har sin solide portion af mere eller mindre frit oversatte legender, prædikener, kirkelige sagaer. Ikke mindst den kirkelige og den juridiske litteratur var af naturlige grunde stærkt norskpræget; men den allernyeste fremstilling af emnet lægger overalt stærk vægt på at vise også kongesagaer og endog slægtssagaer som led i det europæiske kulturmønsters talløse krydsende påvirkninger.

Den samlede islandske overlevering tegner billedet af et folk

N. M. Petersens Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude, 1839 ff., blev den klassiske sagaudgave. Et af dens bind i 2. udg. 1862 er det morsomste af vore »norrøne« pragtbind. Are den Frode's Landnamabók betegner islandsk historieskrivnings begyndelse.

med begavelser, enkelte gange geniale begavelser, på flere områder, med kontakter til alle andre nordsølande og tydelige bølgeslag fra internationale strømninger.

Kulturpåvirkninger og stilepoker afspejler sig i stort og i småt. Har man ingen bevaret arkitektur til at aflæse den i, kan man se den i *skrifttrækkene*. Selv den helt ukyndige vil ved synet af et islandsk håndskrift fra 12. århundrede over for et fra 14. århundrede se den forskel, vi plejer at regne for den mest iøjnefaldende i middelalderkirker: en bred og forholdsvis rund romansk stil afløses af en oprindelig nordfransk »gotisk« med stærkt fremtrædende lodrette linier, iøvrigt brudte og spidse træk. De kyndige kan belære os især om bølger af påvirkning fra Norge og, bag disse, fra England, hvor højmiddelalderens »karolingiske minuskel« brødes med den irske insulær-

skrift. To insulære tegn lever den dag i dag i islandsk ortografi – og i danske skolebørns første engelskbøger: þ og ð reguleret til at betegne den ustemte og den stemte lyd, der i engelsk ortografi falder sammen i *th*. Senere udvikledes i islandsk som i anden nordeuropæisk skrift en nygotisk kursiv, trods snirkler lettere at skrive end den stive og stejle bogskrift. I de nygotiske papirhåndskrifter bortfaldt efterhånden de mange forkortelser, der sparede arbejde (og pergament) for gamle tiders skrivere, men ikke just for deres senere læsere.

Mere iøjnefaldende end skriften er *bogudsmykningen* med dekorerede initialer, efterhånden med hele scener indtegnet i disse og i bladets rande. Love prydes med imponerende kongebilleder, bibeloversættelser giver plastiske scener nok, og en slags naturhistorie, Physiologus, kan dårligt undvære billeder. Mindre almindeligt er det, at sagaerne illumineres, som det er sket i Flatøbogen med dens farvesikre og skønt komponerede, realistiske initialscener og dens ægte gotiske marginalfigurer fra plante-, dyre- og menneske-, og som det synes: drømmeverdenen. Man må vogte sig for at søge særislandske træk i alt dette, også illuminationskunsten er en udløber af det fælles-europæiske; men nu og da dukker den umiskendelige islandske virkelighed op, især når lovbøger prydes med retsceremonier, arbejds-scener, antydninger af landskaber. Og i nyere tid træffes mærkelige og farvestrålende skildringer af mytologiske scener eller sagnhelte, opfattet og gengivet i norrøn bonde-renaissance.

Var end mange værker blevet til uden for Island, så var den egentlige håndskrifttilvirkning islandsk arbejde. Sten og planter gav råstof til blæk og farver, og husdyrene gav skind til *pergamentet*, fjer til at skære penne af og horn til at dyppe dem i. Århundreders røg, smuds og slid gør det vanskeligt at skønne over pergamentets oprindelige farve. Men en ret betydelig værdi har det repræsenteret – det viser ikke blot forkortelser, men også huller og reparerede flænger, der har

Til 1941-udgaven af Nordiske Myter og Sagn ved Vilh. Grønbech tegnede Ernst Hansen bl.a. Thors mislykkede fiskeri efter Midgårdsormen. Skitsen tilhører kunstneren; tilhøjre ses reproduktion fra bogen. 13 år senere fandt man i Hørdum kirke i Thy en billedsten fra oldtiden, der med påfaldende beslægtet komposition viser Thor og Hymer i båden og slyngninger af uhyret på stenens beskadigede nedre del. Om stenen se Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1955.

skæmmet bladene før man skrev på dem, men ikke gjort dem kassable. Navne som »Mør-skind«, »Runken-skind« siger intet om pågældende bøger indhold, men nok om deres tilstand.

Papir nævnes på Island 1423, 50 år senere end i Skandinavien. Senmiddelalderen og den nyere tid skrev sin egen litteratur på papir og kopierede de gamle skindbøger, ofte meget tydeligt og med færre forkortelser. At pergamenterne fra da af sad løst – kasseredes, eller brugtes til andre formål – kan beklages, men ikke kritiseres. Sådan skete det overalt i Europa, ikke mindst da bogtrykket vandt indpas, og sådan vil det i en ikke fjern fremtid ofte gå bøger trykt med »krøllede bogstaver« – der er forsvundet af vore børns læsebøger, som skriftlæsningsprøverne var af vore egne.

Hjemmearbejde var også *bogbindene*. Pergamentlæggene kan være syet ind i skind – håndskriftet Gráskinna er benævnt efter den gråsæl, hvis hår endnu pletvis er bevaret, mens Eirspenill har haft metalspænder. En nøgen og funktionel bindtype er træbindet, uden overtræk på siden, der kan have et udskåret ornament, eller på ryggen, der viser snorene og trådene. Senere dækkes den naturligvis, og man får helbind; træplader bruges på den træløse ø endnu op i det 19. århundrede.

Fra ca. 1600 begynder så islandske håndskrifter at vandre til Danmark, delvis også til Sverige og flere andre lande. Den første norrøne inspirationsbølge skyller via Skandinavien ud over Europa. Sproglige hjælpemidler og dansk oversættelse savnes hårdt, men en del nås da ved islandsk hjælp, og den nye erkendelse knyttes sammen med runernes første udforskning og med studiet af Saxo, hvis sagnkongerække underkendes i lyset af islandske vidnesbyrd. Ligesom runernes hemmeligheder giver Eddaens ælde og indre højhed de gamle nyheder et skær af mystik. Men studiets fremme, der især er knyttet til Frederik III's navn, har en anden side, fjern fra stuelærdom og kuriositetstrang: Både Danmark og Sverige henter våben

Stjernernes fald over jorden ved Ragnarok, og dragen Nidhug med de dodes lig er emnet for et af de mange forarbejder til Sigurd Vasegaards *Vølvens Spaadom*, 1957. En senere udførelse var forenklet: en enkelt ruin-gavl, færre stjerner, større drage (gengivet i bogen *Islandske Håndskrifter* og *dansk Kultur*, side 65). Motivet er ikke benyttet i den færdige bog. Orig. højde 190 mm. Den kgl. Kobberstiksamling.

i det norrøne arsenal, våben til den kappestrid om landenes og dynastiernes ælde og storhed, der føres med ikke mindre kraft end de mere håndgribelige militære og økonomiske kampe; unægtelig kunne begge parter ved islændinges hjælp finde højst generende trumfkort hos Snorre og andetsteds.

Den formidable samler Arne Magnussons virke, indtil han 1730 testamenterede sine samlinger og sin formue til en urørlig stiftelse under universitetets tilsyn, sluttede i en videnskabeligt mindre aktiv periode. Til gengæld skulle virkeliggørelsen af hans ønske om samlingens udnyttelse falde sammen med den anden norrøne inspirationsbølge.

Men nu i 1770erne var tiden moden på alle måder, og vi kan ikke engang følge med i omrids, men må henvise til *Islandske Håndskrifter* og *dansk Kultur*. Førromantik og siden

romantik er på vej. De skatte, forskerne løfter, gribes af digterne og, lidt mere tøvende, af malerne, så kongerækken af forskernavne, hvoraf mange islandske, kan suppleres med navne som Ewald, Oehlenschläger, Hauch og Hertz eller Abildgaard, Eckersberg, Freund og Constantin Hansen. Fremfor alle Grundtvig, i hvis efterklang de nordiske motiver banaliseres, indtil Henrik Ibsen og senere Johannes V. Jensen tager affære i barskere toner end Lorenz Frølich-Niels Skovgaard-linien i billedkunsten. I vor tid berører mænd som Martin A. Hansen og Thorkild Bjørnvig emnekredsen; vore grafikere følger trop. Og ligesom Vølvens Spådom, forrest i Codex regius af Ældre Edda, hæver sig profetisk ved den norrøne litteraturs begyndelse, stærkere og dunklere lysende end alt hvad der følger, skabes i vor tid billedværket over alle i denne tradition: Sigurd Vasegaards træsnit til vølvens syner af verdens tilblivelse, liv, fald og genfødsel.

Udstillingen *Islandske Håndskrifter og dansk Kultur* er arrangeret af Den arnamagnæanske Kommission, Det kongelige Bibliotek og Statens Museum for Kunst. Publikationen af samme navn indeholder fem kapitler om udstillingens emner: håndskrifterne (af Kåre Olsen og Jón Helgason) og deres betydning for dansk videnskab, (Chr. Westergård-Nielsen), digtning (Mogens Brøndsted) og kunst (Hanne Westergaard). Bogens billeder er forskellige fra denne artikels, bortset fra bilaget og fra udstillingens bomærke, enhjørningen. Som ikke-specialist havde jeg ikke kunnet skrive dette bidrag uden at være medarrangør af udstillingen og redaktør af bogen. En anden helt ny bog har jeg ved forf.s. velvilje kunnet bruge i korrektur: Hans Bekker-Nielsen, Thorkil Damsgaard Olsen og Ole Widding: *Norrøn fortællekunst*, 1965. En ny og særdeles god genfortælling af oldtidssagnene og redegørelse for deres baggrund giver Anders Bæksted: *Guder og helte i nord*, 1963. Iøvrigt skal henvises til Bibliotekscentralens nye vejledning *Hvad står der i de islandske håndskrifter?* (4 sider, haves på folkebibliotekerne). Den løbende håndskriftdebat vil jeg helst holde uden for denne orientering, men da ikke alle læsere kan tænkes at vide, at jeg er medlem af Håndskriftkomiteen af 1964 og således medudgiver af pjecen *Fakta om de islandske håndskrifter*, 3. oplag 1965, bør dette være nævnt.